
Svätec a jeho funkcie v spoločnosti I.

Eds. Rastislav Kožíak – Jaroslav Nemeš. Bratislava: Chronos, 2006. 440 s.
ISBN 80-89027-19-9

© Centrum pre štúdium kresťanstva. Všetky práva vyhradené.

Pri citovaní prosíme dodržať autorské práva jednotlivých autorov a uvádzať zdrojovú publikáciu.

All published work, regardless of the medium in which it was published, is considered by law to be copyrighted by the author. It is important that all such articles and references to them be attributed to the author and source.

Svätá Alžbeta a Svätý Mikuláš v ikonografii

*(na transferoch nástenných malieb
zo starej zvolenskej fary)*

Mária Lalíková

LALÍKOVÁ, Mária: *Saint Elisabeth and Saint Nicolaus in the Iconography on the Wall Paintings Transfers from the Old Rectory of Zvolen*. In: Svátec a jeho funkcie v spoločnosti I. Bratislava: Chronos, 2006, p. 355-367.

The contribution presents the iconographical image of Saint Elisabeth and Saint Nicolaus on the wallpaintings from the old rectory of Zvolen. The room where the paintings were located, was a part of a gothic town patrician's house the original function of which is unknown today. The suit consists of cycles – the secular and the sacral. The sacral one is being dominated by the images of Saint Elisabeth and Saint Nicolaus, who are the subject of iconographic research in this work.

KEYWORDS: Slovakia, Zvolen, Iconography, Wallpaintings, St. Elisabeth, St. Nicolaus

V príspevku sa budem venovať ikonografickému zobrazeniu sv. Alžbety a sv. Mikuláša na transferoch nástenných malieb, ktoré boli objavené pri búraní starej zvolenskej fary – dom č. 38 na námestí SNP, v roku 1938. Objavil ich konzervátor Antonín Filip v prednej juhozápadnej prízemnej miestnosti, zachovali sa v hornej časti dlhších protiľahlých stien, nad mladšou valenou klenbou, ktorá nahradila pôvodný plochý strop.¹ Transfery previedol reštaurátor Jiří Jelínek, boli rozdelené do dvoch cyklov a umiestnené do budovy novej fary. V roku 1966 boli zapožičané ako depozit Slovenskej národnej galérii a v súčasnosti sú vystavené na prízemí Zvolenského zámku ako súčasť stálej expozície.

Prvýkrát sa gotické nástenné maľby spomínajú v Zprávach památkovej péče,² ako odozva na vystavenie dvoch častí súboru na výstave Ochrana pamiatok v Ko-

¹ BURAN, D.(ed.): *Gotika. Dejiny slovenského výtvarného umenia*. 1. vyd. Bratislava: SNG a Slovart, 2003. 879s., s. 683 (katalóg diel); GLATZ, A.: *Fontes I. Gotické umenie v zbierkach SNG*. 1. vyd. Bratislava: Tatran, 1983. 444 s., s. 57; SMOLÁKOVÁ, M.: Neskorogotické nástenné maľby zo starej zvolenskej fary. In: ORIŠKO, Š.: *Pocia Vladimírovi Wagnerovi*. Zborník štúdií k otázkam interpretácie stredo európskeho umenia II. Bratislava: FiF UK, 2004. s. 95-117, s. 98.

² Zprávy památkové péče II. č. 9-10, 1938, s. 154.

šiaci. V roku 1948 ich ako prvý publikoval Vladimír Wagner, venoval im však len málo priestoru, aj keď práve on ako jediný z autorov zaoberajúcich sa touto problematikou poznal tieto maľby v ich pôvodnej podobe, vzhľadom na to, že v období ich odkrytia pracoval na Ministerstve školstva a národnej osvety.³ Od tohto obdobia sa v rôznej obsahovej šírke objavujú vo viacerých prácach.⁴ Čo sa však týka ikonografického obsahu, venujú sa tejto problematike v širšej miere len práce Antona C. Glatza⁵ a Márie Smolákovovej.⁶ I keď práca Zdenka Smetánku spomína len jeden výjav z tohto cyklu,⁷ metodicky nám poslúžila ako cenné vodidlo pri ikonografickom rozbere ďalších častí, ktorému sa venuje táto práca.

Transfery nástenných malieb, ktoré sú predmetom nášho bádania, môžeme typovo zaradiť medzi tzv. zelené izby, ktoré sa v období neskorého stredoveku vyskytovali v profánnej architektúre najmä v oblasti stredného Slovenska. Pre vznik nástenných malieb tohto typu bol nevyhnutný dostatok vhodného pigmentu, najmä malachitu (kysličník meďnatý), ktorý sa vyskytuje v oblastiach s nerastným bohatstvom, ktorého bol v tejto oblasti dostatok. Tento fakt podstatne ovplyvnil farebnú skladbu celej jednej vetvy slovenskej nástennej maľby.⁸ Zriaďovanie takýchto zelených izieb sa od druhej polovice 15. storočia stalo výrazom módných tendencií vtedajšej spoločnosti v duchu romantického kultu prírody. Z obdobia stredoveku sa nám vo všeobecnosti zachovalo podstatne menej profánnych nástenných malieb, čo súviselo s častými prestavbami. Ich lokalizáciu môžeme predpokladať

³ WAGNER, V.: *Vývin výtvarného umenia na Slovensku*. 1.vyd. Bratislava: Slovenská akadémia vied a umení, 1948. 108 s., s.32.

⁴ WAGNER, V.: *Umenie neskorjej gotiky a ranej renesancie na Slovensku*. In: Pamiatky a múzeá, roč. 3, č. 4, 1954 s. 158; ŠÁŠKY, L.: *Pamiatky Zvolena. Zvolen v minulosti a prítomnosti*. Bratislava - Martin, 1959. s. 177-178; ŠÁŠKY, L.: *Zvolen*. In: *Vlastivedný časopis*, r. 9, č. 2, 1962, s. 72-73; MIŠIANIK, J.(ed.): *Antológia staršej slovenskej literatúry*. 1. vyd. Bratislava: Tatran, 1964. 849 s., s.815; *Spravodaj KPS v Banskej Bystrici* 1966 s. 32; ŠÁŠKY, L.: *Protiklady v neskorogotickom umení a nástup renesancie na Slovensku*. In: *Humanizmus a renesancia na Slovensku v 15.-16. storočí*, Bratislava: SAV, 1967. 508 s., s. 455; VACULÍK, K.: *Dvanásť storočí*. In: *Vlastivedný časopis*, r. 16, č. 1, 1967, s. 7; VACULÍK, K.(ed.): *Dvanásť storočí výtvarného umenia na Slovensku* (výstavný katalóg). 1. vyd. Bratislava: SNG, 1967. 151 s., s. 9,136; *Súpis pamiatok na Slovensku III*. Bratislava: Obzor, 1969. 563 s., s. 478; ĎURDIAKOVÁ, E.: *Slovenská neskorogotická ornamentálna nástenná maľba v profánnej architektúre*. In: *ARS V*, 1971, s. 140; DVOŘÁKOVÁ, V.-KRÁSA, J.-STEJSKAL, K.: *Stredoveká nástenná maľba na Slovensku*. 1. vyd. Bratislava: Tatran, 1978. 406 s., s. 35, 62, 173-174; GAJDOŠ, M.: *Gotické nástenné maľby v Banskej Bystrici, Zvolene a okolí*. In: *Vlastivedný časopis*, r. 29, č. 4, 1980, s. 160-162; GLATZ, A.: *Fontes I. Gotické umenie v zbierkach SNG*. 1. vyd. Bratislava: Tatran, 1983. 444 s., s. 57-62; SMETÁNKA, Z.: *Ad lupum predicantem*. In: *Archeologické rozhledy*, r. 35, 1983, s. 321; TOGNER, M.: *Stredoveká nástenná maľba na Slovensku. Súčasný stav poznania*. 1. vyd. Bratislava: Tatran, 1988. 154 s., s. 115-116; GERÁT, I.: *Stredoveké obrazové témy na Slovensku*. 1. vyd. Bratislava: Veda, 2001. 304 s., s. 170, 206, 222; SMOLÁKOVÁ, M.: *K problematike tzv. zelených izieb neskorého stredoveku*. In: *Archaeologia historica* č. 28, 2003, s. 638-640; SMOLÁKOVÁ, M.: *Neskorogotické nástenné maľby v profánnej architektúre*. In: BURAN, D.(ed.): *Gotika. Dejiny slovenského výtvarného umenia*. 1. vyd. Bratislava: SNG a Slovart, 2003. 879 s., 504-505, 683 (katalóg diel); SMOLÁKOVÁ, M.: *Neskorogotické nástenné maľby zo starej zvolenskej fary*. s. 95-117.

⁵ GLATZ, A.: *Fontes I. Gotické umenie v zbierkach SNG*. s. 57-62.

⁶ SMOLÁKOVÁ, M.: *Neskorogotické nástenné maľby v profánnej architektúre*. s. 504-505; SMOLÁKOVÁ, M.: *Neskorogotické nástenné maľby zo starej zvolenskej fary*. s. 95-117.

⁷ SMETÁNKA, Z.: *Ad lupum predicantem*. s. 321.

⁸ DVOŘÁKOVÁ, V.-KRÁSA, J.-STEJSKAL, K.: *Stredoveká nástenná maľba na Slovensku*. s. 11.

v reprezentačných priestoroch. Nástenné maľby tohto typu nachádzame v rámci veľkých hradných stavieb len na Zvolenskom a Oravskom zámku,⁹ na Beckove boli objavené len zlomky omietky s akantovým ornamentom, tak isto vo veži Himmereich, ktorá je súčasťou opevnenia Starého zámku v Banskej Štiavnici a v kúrii nižšej šľachty z Parížoviec.¹⁰ Takýto typ nástenných malieb sa veľmi skoro rozšíril aj v mestskom prostredí, podľa vzoru panských sídel. Tento fakt môžeme dať do súvisu aj s bohatstvom a významným postavením vtedajších miest Slovenska, ku ktorým v neposlednom rade patril aj Zvolen.¹¹ Napriek tomu, zelené izby v meštianskych domoch nepatrili k bežným súčasťam, o čom svedčia zmienky v dobových inventároch, napr. v Banskej Bystrici.¹² Bohužiaľ čo sa týka Zvolena, zmienky tohto typu v doteraz preskúmanom písomnom materiáli absentujú. K čomu v podstatnej miere prispieva nedostatočné spracovanie archívneho materiálu v zvolenskom archíve. Nami sledovaným nástenným maľbám sa najviac približujú, a nielen teritoriálne, práve nástenné maľby z tzv. Thurzovho domu v Banskej Bystrici,¹³ i keď niektorí autori ich považujú za mladšie, k čomu sa ešte vrátíme.

Datovanie zvolenských malieb je dodnes nejednoznačné. Wagner ich považoval za dva samostatné celky, pričom pašiové cykly dotal ako staršie a poľovnícke výjavy zaradil do polovice 15. storočia.¹⁴ K takejto interpretácii ho mohol viesť fakt, že profánny cyklus bol premaľovaný mladšou vrstvou malieb, ktoré Filip dotal do prvej štvrtiny 16. storočia.¹⁵ Bohužiaľ o osude týchto malieb sa nám nezachovala žiadna dokumentácia a faktom ostáva, že zreštaurovaná bola staršia vrstva. Toto datovanie teda môžeme považovať za nesprávne, vzhľadom na to, že všetky výjavy sú evidentne dielom jedného autora a vznikli súčasne, na čom sa

⁹ ĐURDIAKOVÁ, E.: *Slovenská neskorogotická ornamentálna nástenná maľba v profánnej architektúre*. s. 121-124, 130-133; DVOŘÁKOVÁ, V.-KRÁSA, J.-STEJSKAL, K.: *Stredoveká nástenná maľba na Slovensku*. s. 35; SMOLÁKOVÁ, M.: *Stredoveké nástenné maľby Zvolenského hradu*. In: *Archaeologia historica* č. 27, 2002, s. 289; SMOLÁKOVÁ, M.: *Neskorogotické nástenné maľby v profánnej architektúre*. s. 502.

¹⁰ SMOLÁKOVÁ, M.: *Neskorogotické nástenné maľby v profánnej architektúre*. s. 502.

¹¹ Ďalšie nálezy fragmentov zelených izieb v meštianskych domoch: vegetabilný ornament v dome č. 15 na hlavnom námestí v Kremnici, obraz Adorácia dieťaťa v nike bočnej fasády domu č. 35 na hlavnom námestí v Kremnici, dom č. 24 na Ul. A. Kmeťa v Banskej Štiavnici, dom č. 4 na Nám. SNP v Banskej Bystrici tzv. Thurzov dom, radná sieň a príhľadá miestnosť s bývalou kaplnkou v Bratislave, dom č. 7 na Františkánskom námestí v Bratislave a levočské meštianske domy na Námestí Majstra Pavla č. 28, 32, 48 – podľa: SMOLÁKOVÁ, M.: *Neskorogotické nástenné maľby v profánnej architektúre*. s. 502, 506, 507; SMOLÁKOVÁ, M.: *K problematike tzv. zelených izieb neskorého stredoveku*. s. 638.

¹² RATKOŠ, P.: *K topografii Banskej Bystrice v čase banického povstania*. In: *Historické štúdie* 9. Bratislava: SAV, 1964. s. 106-107.

¹³ CHUDOMELKA, K.: *Pamiatková oprava Thurzovho domu v Banskej Bystrici*. In: *Pamiatky a múzeá*, r. 8, č. 2, 1959 s. 84-89; ĐURDIAKOVÁ, E.: *Slovenská neskorogotická ornamentálna nástenná maľba v profánnej architektúre*. s. 124-130; DVOŘÁKOVÁ, V.-KRÁSA, J.-STEJSKAL, K.: *Stredoveká nástenná maľba na Slovensku*. s. 34-36, 62, 71-72; SMOLÁKOVÁ, M.: *K ikonografickej problematike nástenných malieb v tzv. Thurzovom dome v Banskej Bystrici*. In: *Archaeologia historica* 26, 2001 s. 277-240; SMOLÁKOVÁ, M.: *K problematike tzv. zelených izieb neskorého stredoveku*. 640-642; SMOLÁKOVÁ, M.: *Neskorogotické nástenné maľby v profánnej architektúre*. s. 505-506, 684.

¹⁴ WAGNER, V.: *Vývin výtvarného umenia na Slovensku*. s. 32.

¹⁵ SMOLÁKOVÁ, M.: *Neskorogotické nástenné maľby zo starej zvolenskej fary*. s. 100-101.

zhodli aj všetci ostatní autori zaoberajúci sa touto problematikou.¹⁶ A. Glatz na základe svojho ikonografického rozboru určil pre vznik malieb presný rok 1452,¹⁷ dôvodom pre takéto presné datovanie sa budeme venovať pri samotnom ikonografickom rozbere. Aj v práci *Stredoveká nástenná maľba na Slovensku*¹⁸ sa autori prikláňajú k datovaniu okolo polovice 15. storočia. M. Smoláková vo svojich prácach¹⁹ posúva ich vznik do posledného desaťročia 15. storočia a predpokladá ho v rovnakom časovom horizonte ako maľby z Thurzovho domu v Banskej Bystrici. Toto zaradenie podľa nej súvisí s pokročilou formou obrazových antitéz, ktoré pravdepodobne reagovali na neskoršie knižné ilustrácie a živšími scénami profánneho radu, ktoré zodpovedajú záverečnej fáze 15. storočia.²⁰ Podľa jej úvah bol pre vznik celého cyklu východiskový profánny rad, svoje datovanie opodstatňuje najmä na základe výjavu Vlk káže husiam, posúva ho neskôr ako ostatní autori.²¹ L. Šášky ich datuje do obdobia okolo roku 1500 a spája ich s prestavbou južného krídla Zvolenského zámku.²²

Zvolenské nástenné maľby môžeme rozdeliť do dvoch cyklov. Sakrálny reprezentujú výjavy: Dvanásťročný Ježiš v chráme, Sv. Alžbeta s anjelmi hrajúcimi na hudobných nástrojoch, Sv. Mikuláš, Bičovanie, Ukrižovanie, a výjav Kráľovská dvojica. Profánny rad pozostáva z výjavov: Vlk káže husiam, Zvieracia kapela, Zajace nesú na žrdi spútaného poľovníka, Poľovačka na jeleňa a Zápasiaca dvojica. Motivácia výberu práve týchto výjavov do jedného celku je podnietená viacerými faktormi. Pri takýchto úvahách musíme vziať do úvahy prostredie, v ktorom boli nástenné maľby zhotovené a umiestnené, teda dom na námestí prosperujúceho stredovekého mesta. V stredoveku sa roľnícka a meštianska kultúra od seba výrazne odlišovali, mestá preferovali omnoho bohatšiu ikonografiu, čo súviselo s úrovňou vzdelanosti danej society.²³ Podľa M. Smolákovvej didakticko-moralistický charakter malieb upozorňuje na intelektuálne náročnejšieho objednávateľa a zrejme aj osobitnú funkciu samotnej miestnosti.²⁴

Predpokladov pre samotnú funkciu stavby je viacero, či už ako dom významného mešťana, o ktorom uvažoval A. Glatz a v ktorom mešťania prijali kráľa Ladislava Pohrobka v roku 1452, z čoho vyplýva jeho presné datovanie vzniku nástenných

¹⁶ pozri poznámku 4

¹⁷ GLATZ, A.: *Fontes I. Gotické umenie v zbierkach SNG*. s. 62.

¹⁸ DVOŘÁKOVÁ, V.-KRÁSA, J.-STEJSKAL, K.: *Stredoveká nástenná maľba na Slovensku*. s. 174.

¹⁹ SMOLÁKOVÁ, M.: *K problematike tzv. zelených izieb neskorého stredoveku*. s. 638-640; SMOLÁKOVÁ, M.: *Neskorogotické nástenné maľby v profánnej architektúre*. s. 504-505, 683.

²⁰ SMOLÁKOVÁ, M.: *Neskorogotické nástenné maľby v profánnej architektúre*. s. 683.

²¹ ako komparatívny materiál jej poslúžili nálezy kachlíc s rovnakým ikonografickým motívom, ktoré autori zaraďujú do obdobia vlády Jagelovcov – HOLČÍK, P. Š.: *Stredoveká kachliarska dielňa v Banskej Bystrici*. In: Zborník SNM História 14, LXVIII, 1974, s. 175-193; HOLČÍK, P. Š.: *Ešte raz k nálezom gotických kachlíc v Banskej Bystrici*. In: Zborník SNM História 17, LXXI, 1977, s. 133-138; SMETÁNKA, Z.: *Ad lupum predicantem*. s. 323; MÁCELOVÁ, M.: *Gotické kachľové pece z banskobystrickej radnice*. In: *Archaeologia historica* 24, 1999, s. 409-420.

²² ŠÁŠKY, L.: *Pamiatky Zvolena. Zvolen v minulosti a prítomnosti*. s. 177.

²³ DVOŘÁKOVÁ, V.-KRÁSA, J.-STEJSKAL, K.: *Stredoveká nástenná maľba na Slovensku*. s. 30; GERÁT, I.: *Naratívne nástenné cykly vo vidieckom prostredí*. In: BURAN, D.(ed.): *Gotika. Dejiny slovenského výtvarného umenia*. 1. vyd. Bratislava: SNG a Slovart, 2003. 879s., s. 149.

²⁴ SMOLÁKOVÁ, M.: *Neskorogotické nástenné maľby v profánnej architektúre*. s. 505.

ných malieb,²⁵ otázkou ostáva, prečo by prijímali kráľa v meste a nie na zámku. Ako argument by tu mohol poslúžiť fakt, že zámok počas pobytu Jána Jiskru a jeho vojska plnil skôr funkciu kasárni, ako luxusného príbytku vhodného pre prijatie panovníka. Prijatie kráľa v niektorom z domov v meste by nebolo výnimkou, ako sa to stalo aj v roku 1379, keď kráľ Ľudovít I. pri návšteve mesta signoval listinu v jednom z meštianskych domov.²⁶ V roku 1465 navštívil Zvolen Matej Korvín²⁷ a rovnako aj na jeho počesť mohol teda niektorý významný zvolenský mešťan nechať vo svojom dome vyhotoviť nami skúmané nástenné maľby. Dôvod, prečo vôbec uvažujeme o spojitosti vzniku nástenných malieb a osobou panovníka, je výjav Kráľovskej dvojice, ktorá je najmenej čitateľným prvkom celého cyklu. A aj v prípade, že zhotovenie malieb nemalo vôbec nič spoločné s prijatím panovníka alebo inej významnej osoby, nie je vylúčené, že išlo o dom bohatého, rozhladeného mešťana. Ďalšími alternatívami pre funkciu budovy, by mohla byť fara mestského kostola sv. Alžbety, ktorá dodnes nie je presne lokalizovaná a čomu by nasvedčoval dominantný výjav sv. Alžbety s anjelmi hrajúcimi na hudobných nástrojoch, nedá sa vylúčiť ani fakt, že mohlo ísť o budovu školy, ktorú tu máme aj pramenne zachytenú,²⁸ keďže dom sa nachádzal v blízkosti mestského kostola. Pri našom skúmaní sa nám nepodarilo naraziť na pramenný materiál, ktorý by objasnil samotnú funkciu stavby, v ktorej boli lokalizované skúmané maľby. Faktom ostáva, že v roku 1938, kedy boli objavené, slúžila táto budova ako rímsko-katolícka fara.

Už samotná voľba zobrazovaných motívov nám však dáva tušiť, že význam tejto budovy nebol zanedbateľný. Otázka, prečo boli použité práve tieto výjavy, je aj predmetom nášho skúmania. Na prvý pohľad by sa mohlo zdať, že hlavným zámerom bolo vytvoriť sakrálny a profánný rad, ktorý by mal moralisticko-dekoratívnu funkciu, ktorá bola pre stredoveké maliarstvo typická. Keď sa však bližšie pozrieme na témy zobrazovaných výjavov, zistíme, že boli radené v závislosti od prostredia, v ktorom vznikli a s poznaním historického kontextu sa nám už nejavia ako prvoplánový módný výstrelok. Na rozdiel od M. Smolákovovej²⁹ si myslíme, že východiskovým pre vznik celého cyklu nie je profánný, ale práve sakrálny rad. Tu dominuje výjav Sv. Alžbety s anjelmi hrajúcimi na hudobných nástrojoch a Sv. Mikuláš. Identifikácia týchto dvoch svätcov je na základe ich zobrazenia nesporná.

Výjav zobrazujúci sv. Alžbetu pozostáva z postavy ženy, ktorú dvaja anjeli korunujú kráľovskou korunou. Pri nohách jej leží žobrák, ktorému podáva mincu. Po jej pravej strane stojí druhá postava muža, ktorý ku nej vystiera ľavú ruku a pravou jej pridíža lem plášťa.³⁰ Výjav dopĺňajú dvaja anjeli hrajúci na hudobných nástrojoch. Identifikácia nesporne poukazuje na to, že ide o sv. Alžbetu Uhorskú (Durínsku). Táto stredoveká svätica je hojne spomínaná v mnohých súdobých prameňoch, najobširnejšie sa o jej živote dozvedáme v Knihe o živote a smrti aj o záz-

²⁵ o tejto návšteve však nemáme žiadny písomný doklad

²⁶ MATULAY, C.: Mesto Banská Bystrica. Katalóg administratívnych a súdnych písomností. 1. vyd. Bratislava: Archívna správa MVSSR, 1980. 593 s., s. 43, č. 44.

²⁷ ZREBENÝ, A.: *Zvolen do roku 1526*. In: Stredné Slovensko 5. Zborník Stredoslovenského múzea v BB, 1986 s. 59-80, s. 74.

²⁸ Schematismus historicus dioecesis Neosoliensis pro anno 1876. Neosolii, 1876. 456 s., s. 223.

²⁹ SMOLÁKOVÁ, M.: Neskoro gotické nástenné maľby v profánej architektúre. s. 505.

³⁰ A. Glatz vo svojej práci tvrdí, že drží dnes nezreteľný predmet (štit), čo však pri dôkladnom prezeraní neobstojí In: GLATZ, A.: *Fontes I. Gotické umenie v zbierkach SNG*. s. 60.

rakoch svätej Alžbety, ktorej autorom je dominikánsky kňaz Teodorik. Ďalším významným prameňom je kanonizačná listina pápeža Gregora IX. vydaná v Perugii 1. júna 1235.³¹ Narodila sa v roku 1207 a bola dcérou uhorského kráľa Ondreja II. Takmer celý svoj život prežila v Durínsku, kde sa vydala za krajinského grófa Ľudovíta, ktorý umrel cestou na krížovú výpravu. Zomrela v roku 1231. Pre Uhorsko sa stala významnou až po svojej kanonizácii v roku 1235. Práve tejto uhorskej svätici je zasvätený farský kostol vo Zvolene, ktorého vznik môžeme datovať do obdobia okolo roku 1250.³² Stavba tohto kostola úzko súvisela s udelením kráľovských privilégií mestu, v ktorých bola zakotvená slobodná voľba farára.³³ Pri kostole preto uprednostnili jeho zasvätenie patrónke domáceho pôvodu, ako kráľovské patrocínium vystupovala sv. Alžbeta len v rannom štádiu, neskôr sa uplatnilo pri menších sakrálnych stavbách slúžiacich pri špitáloch.³⁴ Alžbeta Uhorská nepredstavuje typickú predstaviteľku dynastických svätcov, ktorí prioritne slúžili na propagáciu monarchie najmä preto, že už počas života konala dobročinnosť. Jej popularita v Uhorsku vzrástla najmä v priebehu 15. storočia a na začiatku 16. storočia, najmä v mestách, v ktorých sa ostro prejavovali sociálne protiklady.³⁵ Na základe legiend z jej života bývala táto svätica vo výtvarnom umení zobrazovaná s atribútmi – jedlo: chleby, ovocie, ryby, misa, lyžica alebo krčah, model kostola, žobrák alebo chorý, trojitá koruna.³⁶ V literatúre, ktorá sa zaoberala popisom týchto nástenných malieb, sa všetci spomínaní autori zhodli, že ide o sv. Alžbetu Uhorskú. Sporným bodom sa stáva postava po jej pravici, postava vľavo je ľahko identifikovateľná ako žobrák, ktorý sa často vyskytuje na zobrazeniach sv. Alžbety. Niektorí autori identifikujú obidve postavy ako žobrakov.³⁷ A. Glatz predpokladá v tejto postave osobu donátora, teda objednávateľa maľby.³⁸ Podľa jeho úvah prichádza do úvahy Ján Jiskra z Brandýsa, ktorý získal Zvolenský zámok a iné sídla v Uhorsku od kráľovnej Alžbety, aby hájil záujmy maloletého Ladislava Pohrobka. Pripúšťa, že celý výjav je dobovou narážkou na postavu kráľovnej Alžbety, ktorá po smrti Albrechta Habsburského viedla boj o trón a bola dynasticky spriaznená so sv. Alžbetou.³⁹ Tieto

³¹ MARSINA, R.: *Legends stredovekého Slovenska*. 1. vyd. Budmerice: Rak, 1997. 408 s., s. 142.

³² ÚRADNÍČEK, V.: *Zvolen – farský kostol*. Prieskumná správa, umelecko-historické zhodnotenie a návrh na obnovu. Slovenský ústav pamiatkovej starostlivosti Bratislava, stredisko Banská Bystrica, 1967. sig. R 169; MIŠÍK, M.: *Vznik a funkcia fár na území banskobystrického biskupstva*. Príspevok k cirkevno-historickej topografii. 1976 (rukopis).

³³ MARSINA, R. (ed.): *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae II. (1235-1260)*. 1. vyd. Bratislava: Obzor, 1987, 640 s., s. 113 č. 168.

³⁴ HUDÁK, J.: *Patrocíniá na Slovensku*. (Súpis a historický vývin). Interná tlač Umenovedného ústavu Slovenskej akadémie vied. Bratislava: Umenovedný ústav Slovenskej akadémie vied, 1983, 480 s., s. 23.

³⁵ GERÁT, I.: *Stredoveké obrazové témy na Slovensku*. s. 168.

³⁶ ATTWATER, D.: *Slovník svätých*. 2. vyd. Vimperk: Papyrus, 1993. 436 s., s. 41-41; BIEDERMANN, H.: *Lexikón symbolov*. 1. vyd. Bratislava: Obzor, 1992. 373 s., s. 18, 261, 359; FARMER, D. H.: *Oxfordský lexikón svätcov*. 1. vyd. Bratislava: Kaligram, 1996. 632 s., s. 40-41; GERÁT, I.: *Stredoveké obrazové témy na Slovensku*. s. 168-170, 269-274; REMEŠOVÁ, V.: *Ikonografie a atributy svätých*. 1. vyd. Praha: Česká katolícká charita, 1990. 71. s., s. 7-8; RUSINA, I., ZERVAN, M.: *Životy svätých*. 1. vyd. Bratislava: Pallas, 1994. 272 s., s. 231.

³⁷ DVOŘÁKOVÁ, V.-KRÁSA, J.-STEJSKAL, K.: *Stredoveké nástenná maľba na Slovensku*. s. 173; GERÁT, I.: *Stredoveké obrazové témy na Slovensku*. s. 170.

³⁸ GLATZ, A.: *Fontes I. Gotické umenie v zbierkach SNG*. s. 60-61.

³⁹ GLATZ, A.: *Fontes I. Gotické umenie v zbierkach SNG*. s. 60-61.

úvahy síce zapadajú do celkovej koncepcie, ktorú A. Glatz zastáva, no svoje tvrdenia nedokladá žiadnym dobovým prameňom a vzhľadom na súčasný posun v datovaní malieb stráca koncepcia na dôveryhodnosti. Aj I. Gerát vidí v tomto výjave istý monarchistický výjav, ktorý pokladá za jediný tohto typu u nás a pripúšťa rovnako ako A. Glatz spojitosť s kráľovnou Alžbetou.⁴⁰ Faktom ostáva, že postava po pravici sa odlišuje od žobráka pri nohách svätice a tiež samo toto umiestnenie po pravej strane⁴¹ dáva postave väčší význam ako žobrákovi naľavo. Preto by sme snád' mohli o tejto postave uvažovať ako o donátorovi, alebo objednávateľovi nástenných malieb. Samotná sv. Alžbeta by mohla byť výrazom módných tendencií, ktoré boli pre obdobie vzniku malieb príznačné, že sa však práve táto svätica ocitla v tomto cykle nástenných malieb spolu s postavou iného svätca, ktorého môžeme na základe ikonografického rozboru identifikovať ako sv. Mikuláša, určite nie je náhoda.

V literatúre sa stretávame s opatrnou identifikáciou tejto postavy, autori ho väčšinou označujú ako postavu biskupa,⁴² A. Glatz pripúšťa, že by mohlo ísť o sv. Mikuláša, uvažuje však, že by mohlo ísť aj o biskupa, ktorý korunoval Ladislava Pohrobka.⁴³ V práci *Stredoveká nástenná maľba na Slovensku* autori jednoznačne stotožňujú túto postavu so sv. Mikulášom.⁴⁴ Je oblečený do biskupského rúcha a v ruke drží biskupskú berlu, pohľad upiera smerom k sv. Alžbete a celý výjav pôsobí dojemom jedného celku. Sv. Mikuláš patrí medzi svätcov z ranného obdobia cirkevných dejín, na rozdiel od sv. Alžbety nepoznáme žiadne dobové historické pramene, ktoré by zachytávali jeho život. Najznámejšia stredoveká legenda, ktorá hovorí o jeho živote, je dielo Jakuba de Voragine *Legenda aurea*.⁴⁵ Narodil sa okolo roku 270 v Patrase v Lýdii, bol biskupom v maloázijskej Myre, kde aj umrel. Jeho pozostatky boli okolo roku 1082 prenesené do talianskeho mesta Bari. Podľa legend z jeho života býva v ikonografii zobrazovaný v biskupskom rúchu so všeobecnými atribútmi berla a kniha, ďalej s individuálnymi atribútmi: dieťa (traja chlapi v kadi), chlieb, jablko, kaďa, kotva, guľa, loď, mešec, zajatec, žobrák.⁴⁶ Sv. Mikuláš bol v období stredoveku obľúbeným ľudovým svätcom, ktorý dbal o všeobecné cechy a povolania, najmä však o remeslá späté s cestnou a lodnou dopravou.⁴⁷ Bol patrónom lodníkov, pltníkov, obchodníkov, rybárov, staviteľov mostov a milia-

⁴⁰ GERÁT, I.: *Stredoveké obrazové témy na Slovensku*. s. 170.

⁴¹ vychádzajúc z evanjelia podľa Matúša, kde sa uvádza, že spravodliví stojaci po pravici Krista vojdú do kráľovstva nebeského In: Mt. 25,31-33.

⁴² SMOLÁKOVÁ, M.: *K problematike tzv. zelených izieb neskorého stredoveku*. s. 638; SMOLÁKOVÁ, M.: *Neskorogotické nástenné maľby v profánnej architektúre*. s. 505, 683;

⁴³ GLATZ, A.: *Fontes I. Gotické umenie v zbierkach SNG*. s. 61.

⁴⁴ DVOŘÁKOVÁ, V.-KRÁSA, J.-STEJSKAL, K.: *Stredoveká nástenná maľba na Slovensku*. s. 173

⁴⁵ VORAGINE de, J.: *Legenda aurea*. 1. vyd. Praha: Vyšehrad, 1984. 317 s., s. 70-76.

⁴⁶ ATTWATER, D.: *Slovník svätých*. 2. vyd. Vimperk: Papyrus, 1993. 436 s., s. 276-277; BIEDERMANN, H.: *Lexikón symbolov*. 1. vyd. Bratislava: Obzor, 1992. 373 s., s. 166, 182; FARMER, D.H.: *Oxfordský lexikón svätcov*. 1. vyd. Bratislava: Kaligram, 1996. 632 s., s. 363-364; GERÁT, I.: *Stredoveké obrazové témy na Slovensku*. s. 148-149, 260-261; REMEŠOVÁ, V.: *Ikonografie a atribúty svätých*. 1. vyd. Praha: Česká katolícká charita, 1990. 71. s., s. 45-46; RUSINA, I., ZERVAN, M.: *Životy svätých*. 1. vyd. Bratislava: Pallas, 1994. 272 s., s. 247; VORAGINE de, J.: *Legenda aurea*. s. 70-76.

⁴⁷ DVOŘÁKOVÁ, V.-KRÁSA, J.-STEJSKAL, K.: *Stredoveká nástenná maľba na Slovensku*. s. 27-28; GERÁT, I.: *Stredoveké obrazové témy na Slovensku*. s. 260.

rov, ale aj pútnikov všeobecne. Vzhľadom na polohu Zvolena na križovatke stredovekých obchodných ciest, nie je ničím výnimočným zasvätenie hradského kostola sv. Mikulášovi. Môžeme teda predpokladať, že u spomínaných nástenných malieb ide skutočne o postavu sv. Mikuláša patróna staršieho kostola vo Zvolene. Existencia kostola sv. Mikuláša vo Zvolene je doložená pramenným materiálom, bohužiaľ odborníci sa dodnes nezhodli na lokalizácii tejto stavby. Tento príspevok si nekladie za cieľ lokalizovať jeho stavbu, a preto sa tomuto problému nebudeme hlbšie venovať. Prvá písomná zmienka pochádza z listiny z roku 1263, v ktorej pri vymedzovaní hranice sú spomenuté aj medze kostola sv. Mikuláša.⁴⁸ Táto listina však viedla niektorých autorov k stotožneniu tohto kostola s dodnes existujúcim kostolom sv. Mikuláša v Hájnikoch. Pre naše skúmanie je však dôležitý fakt, že vo Zvolene existovala sakrálna stavba s patrocíniom sv. Mikuláša. V roku 1325 je vo Zvolene prvýkrát písomne doložená kráľovská kaplnka sv. Mikuláša, ktorej správca bol zvolenský archidiakon Mikuláš.⁴⁹ Pokiaľ by teda listina z roku 1263 aj hovorila o kostole v Hájnikoch, pre náš výskum to nemá podstatný význam, vzhľadom na to, že pramenný materiál nám dokladá paralelnú existenciu oboch týchto farností v roku 1397 v štatútoch Ostrihomskej kapituly.⁵⁰ Podstatnejší pre náš výskum je približný termín zániku tejto stavby. Po vzniku mestských fár začali pomerne rýchlo vznikať aj dedinské fary. Tento fakt výrazne obmedzil pole pôsobnosti hradských fár. Tak ako nie je jednoznačná lokalizácia kostola, je dodnes sporný aj dátum jej zániku. V niektorých prácach sa ako posledná zmienka uvádza rok 1402.⁵¹ Ako zmienka o uprázdnení miesta farára, čo však ešte nemusí znamenať aj samotný zánik fary. A. Zrebený sa vo svojej práci domnieva, že fara zanikla asi počiatkom 15. st. po prenesení centra stolice na Zvolenský zámok, alebo v mocenských bojoch Huňadyho a Jiskru koncom prvej polovice 15. storočia.⁵² V práci M. Melníkovej sa ako posledná zmienka o farnosti sv. Mikuláša uvádza zoznam farností pre pripravovanú cirkevnú synodu z roku 1516.⁵³ Pre nás je však podstatný fakt, že patrocínium sv. Mikuláša zotrvalo vo Zvolene aj po týchto udalostiach. V roku 1657 pri vizitácii Zvolena konštatoval archidiakon Bartoki, že sa na Zvolenskom zámku nachádza dvojpodlažná gotická kaplnka, ktorá má dva samostatné oltáre, väčší na prvom poschodí je zasvätený sv. Štefanovi a oltár na prízemí Blahoslavenej Panne Márii. Celá kaplnka je však dedikovaná svätému Mikulášovi biskupovi.⁵⁴ Z toho teda vyplýva, že toto patrocínium malo vo Zvolene silnú tradíciu. Na základe týchto poznatkov teda môžeme postavu na nástenných maľbách

⁴⁸ JUCK, E.: *Výsady miest a mestečiek na Slovensku I. (1238-1350)*. 1 vyd. Bratislava: Veda, 1984. s. 47, č. 31.

⁴⁹ MIŠÍK, M.: *Vznik a funkcia fár na území banskobystrického biskupstva*. s. 74; ZREBENÝ, A.: *Zvolen do roku 1526*. s. 75; CHMELÍK, M.: *Najstaršie dejiny Zvolena*. Diplomová práca. Katedra dejín a archívniectva FiF UPJŠ Prešov, 1996. 59 s., s. 25.

⁵⁰ PETERFI, K.: *Sacra concilia ecclesiae Romano-catholicae in Regno Hungariae celebrata II*. Wienae 1742, s. 268.

⁵¹ MIŠÍK, M.: *Vznik a funkcia fár na území banskobystrického biskupstva*. s. 75; ZÁREVÚCKY, A.: *Katalóg farností banskobystrického biskupstva I. časť dekanát Zvolen*. s. 104.

⁵² ZREBENÝ, A.: *Zvolen do roku 1526*. s. 75.

⁵³ MELNÍKOVÁ, M.: *O stave cirkevnej organizácie na Slovensku začiatkom 16. storočia*. In: *Slovenská archivistika* r. 30, č. 2, 1995. s. 132.

⁵⁴ MIŠÍK, M.: *Vznik a funkcia fár na území banskobystrického biskupstva*. s. 74.

identifikovať ako sv. Mikuláša, pretože zapadá do celkového historického kontextu, v ktorom maľby vznikli. Práve na základe doteraz spomínaných faktov sa domnievame, že východiskovým radom celého cyklu je sakrálny rad, pričom výjav sv. Alžbety a sv. Mikuláša vychádza z existencie patrocínii týchto dvoch svätcov vo Zvolene.

V tomto kontexte sa nám v novom svetle javí profánny rad, ktorý na základe ikonografickej analýzy môžeme pracovne nazvať „heretický cyklus“. Ide o výjavy Vlk káže husiam, Zvierací koncert a Zajace nesú na žrdi spútaného poľovníka. V doterajších prácach, ktoré sa venovali ikonografickému rozboru týchto malieb, sa stretávame s rôznou interpretáciou týchto výjavov.⁵⁵ V práci Stredoveká nástenná maľba na Slovensku hovoria autori o výjavoch z Ezopových bájok.⁵⁶ A. Glatz sa vo svojej interpretácii upriamil na výjavy zo sakrálneho radu, najmä Dvanásťročný Ježiš v chráme, preto označil túto časť profánneho radu ako scény zo zvieracích rozprávok, ktoré majú Ladislavovi Pohrobkovi pripomínať jeho vek. Scénu Vlk káže husiam dokonca interpretuje ako Vlk učí spievať husi.⁵⁷ Prítom keby venoval väčšiu pozornosť práve týmto výjavom, mohol na ich základe podprieť svoju teóriu o vzniku a donátorovi malieb. Vzhľadom na to, že s príchodom Jána Jiskru z Brandýsa sa do Zvolena dostali aj jeho bratrícki žoldnieri. I keď samotný Jiskra bol katolík, mnohí jeho vojaci boli husiti a mohli sa pre domáce obyvateľstvo stať symbolom herézy, aj keď nie je pravdepodobné, že by sa tu dalo hovoriť o cieľnom šírení tejto ideológie. A. Glatz pravdepodobne vo svojom tvrdení vychádzal z poznatkov, že zvieracie alegórie boli obľúbené už v 14. storočí a podľa vzoru „kniežacích zrkadiel“, moralistických rád, mali slúžiť mladému panovníkovi ako vodidlo v zodpovednom vladárskom konaní.⁵⁸ M. Smoláková sa na celý cyklus pozerá komplexne, ako na formu obsahových antitez. Sama však pripúšťa, že táto forma nie je jednoznačne viazaná dvojicami.⁵⁹ Scéna Vlk káže husiam je podľa nej protipólom výjavu Dvanásťročný Ježiš v chráme a Biskupa (teda postave sv. Mikuláša) ako alegória falošného a pravého proroka. Zvierací koncert má protipól v anjeloch z výjavu Oslava sv. Alžbety, v zmysle diabolskej a nebeskej hudby. A Zajace nesú na žrdi spútaného poľovníka sú v obrátenom svete vyjadrením zajatia Krista.⁶⁰ My sme pri našej analýze vychádzali z ikonografického rozboru jednotlivých výjavov a dospeli sme k nasledovným záverom.

Výjav Vlk káže husiam sa javí ako najčitateľnejší a jeho ikonografia je najlepšie spracovaná. Veľkú zásluhu na tom má časté znázorňovanie tohto výjavu na stredovekých kachliciach, spracovaniu tejto témy sa venoval Z. Smetánka vo svojej prá-

⁵⁵ DVOŘÁKOVÁ, V.-KRÁSA, J.-STEJSKAL, K.: *Stredoveká nástenná maľba na Slovensku*. s. 174; GLATZ, A.: *Fontes I. Gotické umenie v zbierkach SNG*. s. 57-62; SMETÁNKA, Z.: *Ad lupum predicantem*. s. 321; SMOLÁKOVÁ, M.: *K problematike tzv. zelených izieb neskorého stredoveku*. s. 638-640; SMOLÁKOVÁ, M.: *Neskorogotické nástenné maľby v profánnej architektúre*. s. 504-505, 683.

⁵⁶ DVOŘÁKOVÁ, V.-KRÁSA, J.-STEJSKAL, K.: *Stredoveká nástenná maľba na Slovensku*. s. 174.

⁵⁷ GLATZ, A.: *Fontes I. Gotické umenie v zbierkach SNG*. s. 58.

⁵⁸ PETRÁŇ, J.: *Dějiny hmotné kultury*. 1. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1985. 997 s., s. 927.

⁵⁹ SMOLÁKOVÁ, M.: *Neskorogotické nástenné maľby v profánnej architektúre*. s. 505.

⁶⁰ SMOLÁKOVÁ, M.: *Neskorogotické nástenné maľby v profánnej architektúre*. s. 505.

ci Ad lupum predicantem,⁶¹ kde analyzoval zlomky kachlíc z Pražského hradu. S rovnakým motívom sa stretávame aj na kachliciach z teritoriálne bližšieho prostredia, budovy radnice na Námestí SNP v Banskej Bystrici, ktoré sú datované do jagelovského obdobia.⁶² Ide o znázornenie vlka stojaceho na zadných nohách, podopiera sa palicou a pred ním stojí rečnícky pult s otvorenou knihou. Okolo neho stoja husi, jednu z nich drží v labe a niekoľko ich má v kapucni na chrbte. V kresťanskej symbolike vystupuje vlk ako diabolské zviera, predovšetkým ako hrozba stáda oviec (veriacich) a symbol bludárstva a herézy.⁶³ Táto interpretácia vychádza predovšetkým z Evanjelia sv. Matúša: „*Výstrihajte sa falošných prorokov, ktorí k vám prichádzajú v ovčom rúchu, ale vnútri sú dravými vlkmi.*“⁶⁴ A slov sv. Bazila: „*Vlk v ovčom rúchu je symbolom falošného a zvodného proroka, ktorého cieľom je prostomyselných uviesť do zatratenia.*“⁶⁵ V európskom umení sa s podobnými zobrazeniami stretávame už od počiatku 14. storočia.

Pri interpretácii výjavu Zvierací koncert, sme vychádzali z analógie, ktorá sa nachádza v žaltári zo začiatku 12. storočia pochádzajúceho pravdepodobne z Remeša. Môžeme tu vidieť dve nad sebou umiestnené vyobrazenia, na hornom sa nachádza kráľ Dávid s hudobníkmi a okolo neho stoja ďalší hudobníci. Spodný výjav znázorňuje medveďa, ktorý hrá na bubon, okolo neho stoja hudobníci, ktorí hrajú na fidulu a roh, ďalší účastníci scény tancujú a robia kotrmelce.⁶⁶ Na zvolenskom výjave môžeme vidieť uprostred medveďa hrajúceho na bubon a okolo neho stoja zajac hrajúci na fidulu a iný medveď, ktorý hrá na harfu. Spojitosť medveďa s kráľom Dávidom má korene v starozákonnej reči k Saulovi: „*Ale Dávid odpovedal Saulovi: Tvoj služobník bol pastierom svojho otca pri drobnom stáde a keď prišiel lev alebo medveď a niesol preč nejaké dobytča, ovcu alebo kozu zo stáda, vyšiel som za ním a bil som ho a tak som ho vytrhol z jeho tlamy. A keď sa oboril na mňa, chytil som ho za jeho bradu a bil som ho dotiaľ, dokiaľ som ho nezabil.*“⁶⁷ Tento zápas medveďa s Dávidom sa v Biblii spomína ako predobraz Kristovho víťazstva nad silami temnôt.⁶⁸ Medveď rovnako ako vlk sú ničitelia stáda, teda veriacich, ktorých strhávajú na stranu hriechu. Vo všeobecnosti preto medveď v stredovekej symbolike vystupuje ako symbol diabla a herézy.⁶⁹ Hudobné nástroje,

⁶¹ SMETÁNKÁ, Z.: *Ad lupum predicantem*. s. 316-326.

⁶² MÁCELOVÁ, M.: *Gotické kachľové pece z banskobystrickej radnice*. s. 416.

⁶³ BECKER, U.: *Slovník symbolů*. 1. vyd. Praha: Portál, 2002. 351 s., s. 324; BIEDERMANN, H.: *Lexikón symbolov*. s. 335; COOPEROVÁ, J. C.: *Encyklopedie tradičních symbolů*. 1. vyd. Praha: Mladá fronta, 1999. 240 s., s. 210; HALL, J.: *Slovník námětů a symbolů ve výtvarném umění*. 1. vyd. Praha: Mladá fronta, 1991. 515 s., s. 480; HEINZ-MOHR, G.: *Lexikon der Symbole*. 11. vyd. München: Diederich, 1992. 319 s., s. 306; kol. aut.: *Herder Lexikon Symbole*. 11. vyd. Freiburg, Basel, Wien: Herder, 1991. 191 s., s. 184; ROYT, J.-ŠEDINOVÁ, H.: *Slovník symbolů*. 1. vyd. Praha: Mladá fronta, 1998. 208 s., s. 186.

⁶⁴ Matúš 7,15.

⁶⁵ BIEDERMANN, H.: *Lexikón symbolov*. s. 335.

⁶⁶ SCHMITT, J. C.: *Svět středověkých gest*. 1. vyd. Praha: Vyšehrad, 2004. 340 s., s. 200.

⁶⁷ 1. kniha Saumuelova 17,34-35.

⁶⁸ BIEDERMANN, H.: *Lexikón symbolov*. s. 178; COOPEROVÁ, J. C.: *Encyklopedie tradičních symbolů*. s. 113; HALL, J.: *Slovník námětů a symbolů ve výtvarném umění*. s. 268; kol. aut.: *Herder Lexikon Symbole*. s. 23; ROYT, J.-ŠEDINOVÁ, H.: *Slovník symbolů*. s. 149.

⁶⁹ BECKER, U.: *Slovník symbolů*. s. 167; BIEDERMANN, H.: *Lexikón symbolov*. s. 178; COOPEROVÁ, J. C.: *Encyklopedie tradičních symbolů*. s. 113; HALL, J.: *Slovník námětů a symbolů ve výtvarném umění*. s. 268; HEINZ-MOHR, G.: *Lexikon der Symbole*. s. 42; kol. aut.: *Herder Lexikon Symbole*. s. 23; ROYT, J.-ŠEDINOVÁ, H.: *Slovník symbolů*. s. 149.

na ktoré zvieratá hrajú, môžu teda vychádzať z idey šírenia diabolskej hudby, teda kacírskoho učenia. Harfou býva vyjadrený symbol smrti, ale je aj emblém kráľa Dávida.

Tretím zobrazením je výjav Zajace nesú na žrdi spútaného poľovníka. Dva väčšie zajace nesú žrd', na ktorej je zviazaný poľovník. Dva proporčne menšie zajace tancujú a jeden rovnako veľký berie poľovníkovi roh. Zajace v kresťanskej ikonografii pre svoju bezradnosť často vyjadrujú človeka, ktorý sa opiera len o Boha.⁷⁰ V tomto prípade však najmä dva tancujúce zajace skôr pripomínajú komediantov, ktorí tancujú na nami už spomínanom výjave Hrajúceho kráľa Dávida a medveďa. Postava poľovníka bola v ľudových povestiach stredoveku stotožňovaná s diablom,⁷¹ táto predstava sa nám zachovala dodnes v mnohých ľudových rozprávkach. Lesný roh, ktorý mu berie jeden zo zajacov, by mohol symbolizovať bludárstvo a lož, ktorú šíri. Roh vo všeobecnosti môže symbolizovať diabla ako nástroj, ktorý pukne aj skalú. Táto predstava vychádza zo starozákonného príbehu o dobývaní mesta Jericha, kedy trúbením na veľké trúby boli zrútené hradby mesta. V novej zmluve býva cirkev pripodobňovaná ku skale, v Matúšovom evanjeliu sa píše: „*A ja ti tiež hovorím, že ty si Peter, Skala, a na tej skale zbudujem svoju cirkev a nepremôžu ju ani brány ríše smrti.*“⁷² Tento výjav teda môže znamenať konečné víťazstvo cirkvi nad herézou, ktorá je zobrazená na predchádzajúcich dvoch výjavoch, v podobe spútaného diabla, ktorému je odobratý jeho nástroj, prostredníctvom ktorého šíril kacírské bludy.

Na základe tohto rozboru sme prišli k záveru, že všetky tri výjavy zobrazujú herézu, alebo víťazstvo nad ňou, ktorú umocňuje sakrálny rad, najmä dominantné postavenie patrónov zvolenských kostolov. To nás vedie k predpokladu, že ide o dobovú narážku na ideologický odklon, ktorý sa mohol odohrať v druhej polovici 15. storočia vo Zvolene. Keď uvážime historický kontext tohto obdobia, mohla by to byť už spomínaná narážka na pobyt Jiskrovho vojska v tejto lokalite. Ikonografický rozbor nás vedie k domnienke, že maľby vznikli až po roku 1462, kedy Jiskrove vojská odtiahli z tohto územia. Motiváciu výberu práve týchto motívov popri iných sakrálnych výjavoch ako Bičovanie, Ukrižovanie, Dvanásťročný Ježiš v chráme, či už spomínaných výjavoch Sv. Mikuláša a Alžbety pri súčasnom stave bádania nie sme schopní presne identifikovať. Čo sa týka tém Bičovanie, Ukrižovanie a aj Dvanásťročný Ježiš v chráme, môžeme ich religiózny význam pripísať snahe o zvýraznenie postavenia objednávateľa a funkcie miestnosti, v ktorej sa nachádzajú. V meštianskych domoch sa tento typ tém rozšíril v snahe podčiarknuť stavovskú a rodovú príslušnosť, podľa vzoru panských sídel.⁷³ Profánny rad je ešte doplnený výjavom Poľovačka na jeleňa, ktorý niektorí autori pripisujú prostrediu Zvolena ako obľúbeného miesta poľovačiek.⁷⁴ Pravdepodobnejšie však je tvrdenie, že významovo dopĺňa sakrálny rad, keďže jeleň je v kresťanskej ikonografii sym-

⁷⁰ BECKER, U.: *Slovník symbolů*. s. 335; BIEDERMANN, H.: *Lexikon symbolov*. s. 347; HEINZ-MOHR, G.: *Lexikon der symbole*. s. 128.

⁷¹ BIEDERMANN, H.: *Lexikon symbolov*. s. 235.

⁷² Matúš 16, 18

⁷³ KRÁSA, J.: *Nástenné malby žirotnické zelené svētnice. Příspěvek ke studiu pozdnegotické profánní malby*. In: Umění r. XII, č. 3, 1964, s. 282-300; SMOLÁKOVÁ, M.: *K problematice tzv. zelených izieb neskorého stredoveku*. s. 638.

⁷⁴ GLATZ, A.: *Fontes I. Gotické umenie v zbierkach SNG*. s. 61.

bolom Krista.⁷⁵ Posledný motív v profánnom rade, Zápasiaca dvojica, nachádza analógie v českých kachliciach druhej polovice 15. storočia, tento typ kachlíc sa vyskytuje len na území Čiech a preto môžeme predpokladať, že predloha vzišla z českého prostredia.⁷⁶ Hra trick-trac, ktorá je predmetom zápasu, bola v stredoveku veľmi populárna a rozšírená. Rovnako rozšírené boli však aj jej cirkevné zákazy, preto mal pravdepodobne tento výjav mravoučný význam. Predpokladáme, že zoraďenie celého cyklu nebolo len výrazom módných tendencií obdobia, v ktorom vznikli, ale prinajmenšom časť z nich bola radená cielene na základe poznania prostredia, pre ktoré boli vytvorené, tak ako sme si to ukázali pri rozbere výjavov Sv. Mikuláša a Oslavy sv. Alžbety. Podľa našich záverov by sme tieto maľby mohli datovať do obdobia po roku 1462, ale tento problém v našom bádání ešte nie je ukončený.

Mgr. Mária Lalíková; Slovenská národná galéria Zvolen – zámok,
Námestie SNP 1, 960 01 Zvolen (sngzvolen@stonline.sk)

Summary

Saint Elisabeth and Saint Nicolaus in the Iconography on the Wall Paintings Transfers from the Old Rectory of Zvolen

Mária Lalíková

The contribution is dedicated to iconographical research of the wall paintings from the old rectory of Zvolen. The room, where they were discovered, had been originally located in a gothic house on the square of Zvolen, which had a today unknown function. We can sort these paintings to the type of “green rooms”, that were favorite in the late medieval age in the secular architecture mainly in the central Slovakia. The wall paintings of Zvolen could be divided into two cycles: The sacral, being represented by the images of twelve years old Jesus in the temple, Saint Elisabeth with the angels playing music instruments, Saint Nicolaus, the lashing of Jesus, the crucifixion, the royal couple. The secular row consists of the images: Wolf preaching the geese, Animal concert, The rabbits bearing a tied hunter on a pole, Deer hunt, and The wrestling couple.

Upon the first glance it could be thought, that the main aim it was to make up a sacral and a secular row with a moralistic – decorative function, that was typical for the medieval painting. By closer look on the themes of the depicted figures, we

⁷⁵ BECKER, U.: *Slovník symbolů*. s. 106; BIEDERMANN, H.: *Lexikon symbolov*. s. 116; COOPEROVÁ, J. C.: *Encyklopedie tradičních symbolů*. s. 62; HALL, J.: *Slovník námětů a symbolů ve výtvarném umění*. s. 194; HEINZ-MOHR, G.: *Lexikon der Symbole*. s. 134; kol. aut.: *Herder Lexikon Symbole*. s. 75; ROYT, J.-ŠEDINOVÁ, H.: *Slovník symbolů*. s. 149; SMOLÁKOVÁ, M.: Neskoro-gotické nástenné maľby v profánnjej architektúre. s. 505.

⁷⁶ HAZLBAUER, Z.: *Středověká hra vrhcáby ve světle dobových pramenů*. In: *Archaeologia historica* 17, 1992. s. 421-445.

realize, that they were arranged depending on the environment, where they originated a with the knowledge of the historical context they don't seem as an one – sense fashion excess.

It is possible to suppose, that the base point creation of the whole cycle is the sacral row, being dominated by Saint Elisabeth with the angels playing the musical instruments and Saint Nicolaus, the identification of whom is undoubted, based upon their iconographic presentation. These very two Saints were those, to whom were dedicated the two churches in Zvolen, which are proofed by the written and tangible evidence from the region.

In this context we can see in a new light the secular row, which could be upon the results of the ikonographic analysis call “the heretic cycle”. Here belong the images Wolf preaching the gees, Animal concert, The ratbitts bearing the tied hunter on a pole. In the previous works concerning the iconographic analysis of these paintings, we meet with different interpretation of these themes.

According to our own analisys we came to result, that all three themes depict heresy, or the victory over it, that is supported by the sacral row, mainly by the dominating position of the patrons saint of the Zvolen churches. If we consider the historic context of this period , this could be a reference to the tempotrary stay of Jiskra's troops in this location. Iconographic analysis leads us to a hypothesis, that the paintings were created after the year 1462, when the troops retreated from this region. Motivation for choosing these motives next to the sacral themes of the Lashing of the Christ, The Crucifixion, Twelve years old Jesus in the temle or the already mentioned themes of Saint Nicolaus, Saint Elisabeth, by the todays's stand of the research, we are not able to idetify.

